

ISLAM - JEDNA EVROPSKA TRADICIJA*

Silvia HORSCH**

* Predavanje održano 06. februara 2008. god. na „Sedmici islama“ u Berlinu. Integralan tekst je objavljen na internet stranici autorice: http://al-sakina.de/inhalt/artikel/Islam_Europa/islam_europa.html, pristupljeno: 04. 6. 2010. god. (Nap. prev.)

** Silvia Horš (Silvia Horsch), rođena 1975. god. u Oberwartu (Austrija), odrasla u njemačkoj saveznoj pokrajini Rheinland-Pfalz, a 1996. god. konvertirala na islam. Studirala germanistiku i arabistiku na Slobodnom univerzitetu Berlin (Freie Universität Berlin). Doktorila 2009. god. iz oblasti arabistike. Radi kao naučna saradnica na Slobodnom univerzitetu Berlin i u Centru za literaturu i kulturna istraživanja u Berlinu. Autorica je više naučnih radova, a njena knjiga „*Rationalität und Toleranz. Lessings Auseinandersetzung mit dem Islam*“ (Racionalizam i tolerancija. Lesingova rasprava sa islamom) izašla je u izdanju Ergon-Verlag, iz Würzburga 2004. god. Također je autorica i urednica internet stranice na njemačkom jeziku www.al-sakina.de i koautorica sa još dvije njemačke muslimanke (Nina Mühe i Kathrin Klausning) internet stranice www.nafisa.de. (Nap. prev.)

Teorija o „sukobu kultura i civilizacija“, koju je 90-ih godina razvio Samuel Huntington, od terorističkih napada 11. septembra 2001. god. i ratova koji su nakon toga uslijedili u Afganistanu i Iraku, postala je sve uticaj-nija. Događaji, kao što su svađa oko karikatura ili sukobi u vezi sa papinim govorom iz 2006. god., postali su do-datni dokazi za to da prave uzroke za sukobe treba tražiti u sudaru različitih kultura i religija – pri čemu islam važi kao posebno agresivan.

Za muslimane u Evropi ova teorija o sukobu kul-tura ima također direktne posljedice, jer se uvijek iznova insistira na stavu da je islam strano biće u Evropi i poslje-dično tome, zastupa teza po kojoj se muslimani u Evropi ne mogu integrisati. Zato je veoma važno preciznije se pozabaviti pitanjem islama i muslimana u Evropi.

Muslimani u Evropi

Najprije se moramo složiti oko toga, o kojoj Evropi govorimo. Često kad kažemo „Evropa“ mislimo zapravo samo na Zapadnu Evropu, prije svega na države članice Evropske Unije – u svakom slučaju sve do 2004. god., kada je uslijedilo prvo proširenje na Istočnu Evropu. Sa ovim i drugim proširenjem iz 2007. god. Evropa je svoju političku tvorevinu znatno pomjerila na istok. Tako je npr. sa Bugarskom u EU ušla jedna država koja ima domicilnu muslimansku manjinu od 12-15%. Ako Evropu posmatramo kao geografsko jedinstvo, onda se njen centar nalazi u Litvaniji, u blizini Vilnusa. Ono što mi smatramo Istočnom Evropom je zapravo njena sredina.

Prema tome, pitanje dokle se Evropa proteže za ulogu islama u Evropi nije beznačajno. Ako Evropu posmatramo kao geografsku cjelinu čija je granica na isto-ku planinski lanac Ural, a na jugoistoku Kavkaz, onda u Evropi živi otprilike 53 miliona muslimana,¹ od čega na evropski dio Turske otpada oko 6 miliona. U Evropi postoje dvije države sa muslimanskom većinom: Bosna i Hercegovina i Albanija. Muslimanske većine se nalaze također i na Sjevernom Kipru, Kosovu, u nekoliko po-krajina Makedonije, Grčke i Bugarske. Jedna trećina evropskih muslimana živi u ruskim republikama Tataristanu, Dagestanu, Čečeniji i Ingušeciji. Kul-šerif džamija u Kazanu je najveća džamija u Rusiji i vjerovatno najveća i u Evropi. Ova džamija zajedno sa susjednom crkvom blagoslovljene djevice Marije važi kao simbol zajedničkog života između muslimanskog i pravoslavnog stanovništva u Tataristanu.

Istočnoevropski muslimani žive u Evropi već stoljećima. Mnogi od njih su postali muslimani za vri-jeme osmanske vladavine i po prestanku njihove vlasti ostali tamo gdje su i ranije živjeli. U Rusiji, na Sjevernom Kavkazu istorija islama se proteže unazad skoro 1300 go-dina i starija je od nastanka prve ruske države. Prvi narod današnje Rusije, koji je još u 8. stoljeću prihvatio islam, bili su Dagestanci. Grad Kazan su osnovali muslimanski Volgabugari 1005. god., dakle 150 godina prije nego što

¹ Prema procjeni Islamarhiva (Soest, SR Njemačka) od 2007. god., a prema podacima ambasada evropskih država.

je nastala Moskva. Volgabugari su također prešli na islam u 10. stoljeću, prije nego se Rusija kristijanizirala. Ali, na muslimane na istoku i jugoistoku Evrope se rijetko i po-mišlja kada se govori o islamu u Evropi. U prvom planu, mnogo više stoje muslimanski useljenici, koji su u po-stratnom periodu došli u zapadnoevropske države, pre-težno kao radnici migranti, a koji sada ovdje žive dijelom kao treća generacija. Pa ipak, često se stiče takav dojam, kao da je islam novi fenomen u Evropi.

Evropski korijeni

Upravo zbog toga što Evropa, u najmanju ruku na istoku, nema jasne geografske granice (kao o konti-nentu trebalo bi se govoriti zapravo o Evroaziji) potrebni su drugi kriteriji da bi se Evropa definirala. Ovdje onda dolaze u igru kulturalni aspekti, a to je već vruće bojno polje. Tu se ispituju korijeni i porijeklo, poziva se na naslijeđe i tradiciju. Neke tradicije su vremenom postale otvorene, druge ostale zatvorene, kao što je dugo vreme-na bio judaizam i sve do danas Istočna crkva – baš kao i islam. Potraga za izvorima je uvijek posebno intenzivna, kada je u pitanju budućnost, a ovdje se radi o budućnosti islama i muslimana u Evropi. Evropski korijeni su pitanje visoke politike, i zato o ovom pitanju postoje tako razli-čite predstave. Možemo, na primjer, u debati oko ulaska Turske u EU, kao i u polemikama koje su vođene u vezi sa nošenjem mahrame zapaziti kako se za argument uzima samo jedna, određena evropska tradicija, da bi se pokazalo da islam ne pripada Evropi. Tako je npr. raniji savezni kancelar Gerhard Šreder (Gerhard Schröder) svoj stav, da mahrami nema mjesta u državnim službama, obrazlagao na sljedeći način: „Na nas su presudno uticale tri tradi-cije: grčko-rimska filozofija, kršćansko-jevrejska religija i naslijeđe prosvjetiteljstva.“ Ne samo da se islam ne spominje u ovom nabranjanju, nego se hoće implicite kazati, da pobrojane tradicije stoje nasuprot islamu – jer inače to ne bi mogao biti argument protiv (islamskog) nošenja mahrame.

Kako razumjeti ovo nabranjanje: kršćansko-je-vrejska religija, grčko-rimska filozofija i prosvjetiteljstvo?

Kršćanstvo i judaizam, baš kao i islam, ne potiču iz Evrope, nego sa Orijenta. Zapravo, ne postoji razuman razlog da se ove tri religije, koje su tako usko povezane kao dio abrahamske tradicije razdvajaju, i to na taj na-čin da se dvije proglašavaju evropskim, a jedna neevrop-skom. Također, ako se postavi, inače besmisleno pitanje, ko je bio prvi, mora se priznati da je islam u neka po-dručja Evrope došao prije kršćanstva. To se odnosi, kao što smo vidjeli, na dijelove današnje Rusije, a također i u Španiji su muslimani osnovali naselja i gradove koja su tek nakon rekonkviste i inkvizicije kristijanizirana.

Španiju (Al-Andalus) do sada nisam nikako spominjala, zato što tamo, za razliku od Istočne Evrope, nisu preživjele muslimanske zajednice. Španija je sa razli-čitim proširivanjem bila pod muslimanskom vlašću od 8. do 15. stoljeća. Tamo su muslimani živjeli ukupno preko 900 godina, sve do španske inkvizicije, koja je uslijedila

nakon uspješne rekonkviste, kada su zajedno sa jevrejima u potpunosti protjerani ili poubijani. Muslimani su, dakle, živjeli u Zapadnoj Evropi skoro jedan milenij, i to nije dovoljno da se islam prizna kao evropska tradicija.

Pozabavimo se sljedećim pitanjem – filozofijom. Grčka filozofija je na Zapadu postala poznata zahvaljujući muslimanskim filozofima iz Endelusa. Oni nisu bili samo puki prenosioci – kako se ponekad tvrdi, da bi se njihov doprinos umanjio, već su grčku misao dalje razvili i upotpunili novim filozofskim pitanjima. Najznačajniji među njima je bio Ibn Rušd ili Averroes. Ibn Rušd je bio univerzalni učenjak, upućen u filozofiju, teologiju, fikh (islamsko pravo), astronomiju, matematiku i medicinu. Njegova velika filozofska tema bilo je pitanje o skladu religije i filozofije. On je zastupao mišljenje da je Kur'an vjernicima sa naredbom o promišljanju, ustvari dao nalog i za bavljenje filozofijom. Religija i filozofija su za njega dva puta do iste Istine. Posebno je poznat po svojim komentarima Aristotela. Uticaj Ibn Rušda na latinsku filozofiju Srednjeg vijeka je bio neizmjeran, a njegovi komentari su se koristili na svim tadašnjim univerzitetima. Njegove protivnike također, a među koje se prije svih ubraja dominikanac Toma Akvinski, koji je postao tako važan za katoličku crkvu, nemoguće je zamisliti bez doprinosa Ibn Rušda. Frider Otto Wolf (Frieder Otto Wolf) privatni docent za filozofiju na Slobodnom Univerzitetu u Berlinu, između ostalog, kaže da „bez islamske filozofije ne bi bila moguća ni skolastika, a ni prosvjetiteljstvo“, i zaključuje: „Islam nije nešto strano evropskoj intelektualnoj tradiciji. Naprotiv, on je štaviše bitan dio našeg zapadnoevropskog kulturnog naslijeđa“.² Sada je to istina koja dovodi u pitanje ideju o isključivo kršćanskom Zapadu i ona je zato prouzrokovala tako žestoka protivljenja i reakcije. To je jasno vidljivo, npr. u jednom motivu koji je slikan od strane različitih slikara: „Trijumf Sv. Tome Akvinskog nad Averroesom“, npr. Benozzo Gozzoli (15. st.), Andrea Bonaiuto (14. st.) i Giovanni di Paolo (15. st.). Ovaj motiv otkriva na poseban način ono što se ustvari htjelo sakriti: da Toma Akvinski svoje sinteze ne bi mogao nikada razviti bez sučeljavanja sa filozofskim spisima Ibn Rušda.

Dolazimo do posljednje tačke u nabranjanju, do prosvjetiteljstva. Mišljenje i ideje muslimanskih filozofa nisu bile interesantne samo njihovim savremenikima u Srednjem vijeku, već i za period prosvjetiteljstva u 17. i 18. stoljeću. Filozofski roman od Ibn Tufejla, jednog od učitelja Ibn Rušda, je 1671. god. pod naslovom „*Philosophus Autodidactus*“ bio preveden na latinski jezik i iznenađujuće brzo se proširio među evropskim učenjacima. Leibniz, Baruch Spinoza, John Locke, Friedrich Nicolai i Lessing su, među ostalim, čitali ovaj roman. Misli iz ovog romana se mogu naći kasnije kod nekih prosvjetitelja, posebno kod Džona Loka (John Lock) i Lesinga (Lessing).³

2 Frieder Otto Wolf: Bez islamske filozofije ne bi bili mogući niti skolastika, niti prosvjetiteljstvo, sammelpunkt.philo.at:8080/739/1/wolf_islam.pdf

3 za John Locke vidi: G.A. Russel: "The Impact of the Philosophus Autodidactus: Pocockes, John Locke and the Society of Friends". In: The "Arabick" Interest of Natural -Philosophers in seventeenth century England. Izdavač: v. G.a. Russel, Leiden 1994, 224-265.

Za prevlađujuće mišljenje prema kojem prosvjetiteljstvo i islam proturječe jedno drugom, ovo je jedan interesantan pronalazak. (O prosvjetiteljstvu će biti riječi na kraju još više).

Uticaj islama na evropsku civilizaciju

Filozofija je samo jedan primjer koji govori o doprinosu islama evropskoj civilizaciji. Muslimani su posebno posredstvom Španije i Sicilije imali trajan uticaj na evropsku kulturu. Arapi su 827. godine dolazeći iz današnjeg Tunisa okončali bizantijsku prevlast na Siciliji, sve dok im u 11. stoljeću Normani nisu preuzeli vlast nad njom. Pod vlašću Normana i poslije njih pod vlašću Hohenštaufovaca živjelo je i dalje još dosta muslimana. I ovdje su dati značajni kulturni doprinosi. Posebno u oblasti prirodnih nauka, trgovine i tehnike moglo bi se mnogo toga nabrajati, što se ovdje može samo spomenuti, jer bi inače trebalo predstaviti cijeli razvoj arapsko-islamskih nauka, npr. iz područja matematike, medicine, optike i hemije, što prevazilazi okvire ovog predavanja.

Uticaj islamske civilizacije na Evropu je veoma dobro vidljiv do danas na rječniku, što ovdje samo uzgred napominjem. Ovaj uticaj je naravno u španjolskom još izraženiji, ali je prepoznatljiv i u njemačkom, posebno kada se radi o predmetima materijalne kulture i prirodnim naukama. U jednom malom rječniku pod imenom „*Od algebre do šećera. Arapske riječi u njemačkom jeziku*“ („*Von Algebra bis Zucker. Arabische Wörter im Deutschen*“) su na jednom mjestu sakupljene takve riječi. Lahko je prepoznati i identificirati one riječi koje na početku imaju arapski određeni član, kao što su: alkohol, algebra, alkali, algoritmus i alkoven (spavaća soba u gradskim kućama do 19. stoljeća). Arapske nazive nose, također, biljke i životne namirnice: Aprikose (kajsija), Artisckoke (artičoka), Aubergine (patlidžan), kafa, limonada, marcipan, natron, sirup, špinat i zucker (šećer); tkanine i odjeća: gaza, muselin (fina tkanina od pamuka i vune), gamasche (dokoljenice), joppe (vrsta jakne); instrumenti: gitara, lauta i tambura; materijali, kao npr. kork i lak; pojmovi iz trgovine, kao magacin, ček; predmeti u domaćinstvu, kao npr. karaffe (vrsta staklene boce), tacna, madrac i sofa (sećija); kao i pojmovi u matematici i astronomiji, npr. cifra i zenit. Ako se prati istorija ovih riječi postaje nam jasno da postoji i drugačiji model za kontakte među kulturama: to nije model sukoba, nego međusobne saradnje i miješanja.

Endelus: Primjer kulturnog ujedinjavanja

U mnogim područjima islamske Španije se formirala hispano-arapska kultura. Kršćani su vladali arapskim jezikom kao i muslimani, i kršćani koji su živjeli pod muslimanskom vlašću su se tako jako identificirali sa islamskom kulturom da su nazvani mozarapi (arabizirani). Biskup Alvar se jadao 854. god. da su mladi kršćanski muškarci toliko zadivljeni arapskom poezijom, da ne žele više učiti latinski, već samo arapski jezik. Islamsko-arapski elementi su njihovim uticajem stopljeni sa iberijskim.

Primjer za to je preuzimanje zapadnogotičkog luka u obliku potkovice od strane Maura. Sve to govori da se ne radi o skoro 800 godina dugoj vladavini stranaca, od koje su se autohtoni Španjolci tek sa rekonkvistom oslobodili. Muslimani su bili, isto tako i Španjolci, kao što su to bili kršćani ili jevreji. To da je u Španiji vođena stalna borba između muslimana i kršćana – što pobliže označava i pojam rekonkvista (ponovno osvajanje) je kasnija interpretacija. Istina je da su kršćanski vladari jednako često međusobno ratovali kao i muslimanske halife i emiri. Time se ne želi reći da nikada nije bilo sukoba između religijskih zajednica, ili da srednjovjekovna Španija bez izuzetka može poslužiti kao model za moderno multikulturno društvo. Ali je činjenica da je stvorena jedna zajednička kultura, kojoj su svoj doprinos dali pripadnici različitih religija. To se dá jasno pokazati na svim konkretnim primjerima. Jedan je u oblasti medicine: u Kordobi su se jedan kršćanski monah, jedan španjolski jevrej i nekoliko arapskih ljekara, zajedno dali na posao da jedan stari arapski prijevod sa grčkog knjige o lijekovima (koji je uradio Ibn Ishaq, 808-873 n.e.) dorade i poboljšaju. Jedan drugi primjer je sa Sicilije: Pod vladavinom normanskog kralja Rodžera II (Roger II, 1127-1154) i njegovog sina Vilhelma I (Wilhelm I, 1154-1166) radio je muslimanski geograf i botaničar Al-Idrisi i napravio svoju čuvenu kartu svijeta. Veoma je važno da se ova kulturna dostignuća shvataju kao zajednička. Muslimani ponekad naginju tome da sva postignuća u prirodnim naukama, tehnici i nekim drugim područjima prisvoje sebi – često iz kompleksa manje vrijednosti, jer je današnje stanje u mnogim dijelovima islamskog svijeta tako, da ne izgleda nimalo ružičasto. Pri tome se previđa još jedna činjenica, da je i muslimanska civilizacija izgrađivana na nečemu. Islamska civilizacija je dograđivana na naučnim i kulturnim dostignućima Grka, Bizantinaca, Perzijanaca, Indijaca i Jevreja, a poprimila je uticaje i iz Kine i Afrike. Najvažniji prijevodi sa grčkog u vrijeme Abasida su mjerodavno urađeni od strane kršćana.

Islam kao suprotstavljena slika Evrope

Sve ovo što sam kazala o uticaju islamske civilizacije na Evropu je zapravo već dugo općepoznata činjenica i da se lahko provjeriti, npr. u djelu Montgomeri Vata (Montgomery Watt) „*Uticaj islama na srednjovjekovnu Evropu*“. Kako objasniti onda da se još uvijek i stalno iznova trvdi da islam nije odigrao nikakvu ulogu za razvoj evropske kulture, nego joj je čak stajao dijametralno nasuprot?

Islamu je u određenom vremenu pripisana suprotstavljena slika Evrope. To se dogodilo u vrijeme kada se nešto kao (zapadno-) evropska svijest tek razvijalo. U 8. i 9. stoljeću jedva da se može naći dokaz za to da je postojao duboki jaz između muslimana i kršćana u Španiji. To se promijenilo sa rekonkvistom i krstaškim ratovima, u vezi sa kojima je počela da se razvija jednostrana negativna slika islama, koja je funkcionirala kao suprotnost Evrope. Ovakva slika islama nije prenošena samo kroz spise i propovijedi, već i posredstvom crkvene umjet-

nosti, kako je to umjetnik i proučavalac religija Claudio Lange (Claudio Lange) pokazao u svojoj monografiji „*Goli neprijatelj. Anti-islam u romanskoj umjetnosti*“ i na jednoj izložbi u muzeju za islamsku umjetnost u Berlinu (2003. god.). Anti-islamske skulpture pokazuju „ikonografski tip neprijatelja u 11. stoljeću, koji je za politički i kulturni identitet kršćanske Evrope do danas od centralne važnosti.“⁴ Važna su, prije svega, tri elementa u ovoj negativnoj predstavi islama, a svakom od njih odgovara pripadajući pozitivni aspekt u evropskom samoodređenju:

1. Islam je svjesno izokretanje istine (kršćanstvo je istina)
2. Islam je religija nasilja i mača (kršćanstvo je miroljubivo)
3. Islam je religija nesmetanog zadovoljavanja užitaka i razuzdane seksualnosti (kršćanstvo je moralno)

(Ali takva suprotstavljena predstava može danas biti i okrenuta obrnuto: Danas nije mali broj muslimana koji misle da su oni jedini posjednici morala, a da su Evropljani, tj. zapadnjaci općenito nemoralni.)

Situacija se u novije vrijeme, kada je kršćanstvo kao religija kroz prosvjetiteljstvo izgubilo na uticaju, promijenila, ali je funkcija islama kao suprotstavljene slike, ipak nastavila da postoji. Tu prije svega aspekt nasilja ima jednu konstantu: Islam važi za religiju despotizma. Tako je otprilike pisao i Monteskie (Montesquieu), da razborita vlast više odgovara kršćanskoj, a despotska islamskoj religiji. („*O duhu zakona*“). Ono što se kao novina tu još dodaje, jeste fanatizam: Islam se smatra fanatičnim i iracionalnim – nasuprot čemu u pozitivnom evropskom samoodređenju stoji razum. U onoj mjeri u kojoj se sebe smatra razumnim i prosvijetljenim, drugi se smatraju fanaticima. To se ne odnosi samo na muslimane, nego također i na jevreje i tzv. „divljake“. Noviji razvoj u ovom odnosu, a nakon prestanka istočno-zapadnog sukoba (Hladni rat) ovako je opisao orijentalista Reinhard Šulce (Reinhard Schulze): „Islam je uspostavljen kao princip Orijeanta, kao obistinjenje iracionalnog, protivprosvjetiteljski fundamentalizam, kao univerzalija, koja nije samo ideologija, nego koja želi u potpunosti ovladati društvom, kulturom, državom i politikom. Islam se više ne smatra kao ideološka antiteza, nego kao općenito kulturna antiteza Zapadu i njegovom univerzalističkom identitetu. Tako je islam sveden na predstavu po kojoj je protiv Zapada, protiv Moderne, pa i protiv civilizacije,“⁵ Šulce je to napisao 90-ih godina, dakle još prije napada od 11. septembra 2001. god., koji su to samo još dalje doveli do zaoštavanja.

4 Islam u katedralama - slike antihrista u romanskim skulpturama, <http://viadrina.euv-frankfurt-o.de/~lange/claudio/romanik.html>

Dobar prikaz Langeove monografije *Der nackte Feind, Anti-Islam in der romanischen Kunst* (Goli neprijatelj, Anti-islam u romanskoj umjetnosti) dao je Irfan Hošić u *Status, magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, br. 13, jesen/zima 2008. god. u tekstu pod naslovom *Mrzim, dakle postojim*, str. 242-246., http://status.ba/PDF/status13_web.pdf, (Nap. prev.)

5 Reinhard Schulze: Od antikomunizma do antiislamizma. Rat u Kuvajtu kao nastavak istočno-zapadnog sukoba. U: *Peripherie*, 41/1991, 5-12, ovdje 7

Mehanizmi eliminacije

Zajedničko za sve faze jeste uspostavljanje islama kao „drugačijeg“ u odnosu na Evropu. To znači da ove predstave islama malo govore o islamu, ali puno više o evropskom samorazumijevanju. Denis Genon (Denis Guénoun), profesor na Sorboni, piše o tome u svojoj knjizi „Hipoteze o Evropi“: „U sučeljavanju sa islamom Evropa pravi svoju vlastitu predstavu.“⁶ To je jedan proces, koji je započeo u Srednjem vijeku sa protjerivanjem (zapadno-) evropskih muslimana. Može se kazati da se postojanje muslimana u Endelusu dva puta završilo, jednom sa protjerivanjem i inkvizicijom i drugi put u istorijskim knjigama, u kojima je ova epoha iščupana iz evropske istorije, tako što je označena kao faza vladavine stranaca. Izbacivanje islama iz evropske istorije je djelo Evrope, i tako je nastao dojam da je Evropa nešto što se razvilo potpuno neovisno o islamu. Evropa se na ovaj način uspostavila uz pomoć „mehanizma isključenja“ (Navid Kermani).

Ovaj mehanizam se može pratiti sve do danas u različitim oblastima. Aktuelan primjer za to je govor pape u septembru 2006 god., u kojem je citirao jednog predstavnika istočnog kršćanstva, da bi dokazao vezu između grčkog razuma i kršćanskog vjerovanja. Tako mu je uspelo da ne spomene islamsku filozofiju, koja za zapadno, latinsko kršćanstvo predstavlja upravo taj nedostajući link. To je već jedan, pažnje vrijedan učinak u potiskivanju islama. Razumljivo je da predstavnik katoličke crkve sa predodžbom o „kršćanskom Zapadu“ za takav stav prirodno ima interes, što možda nije začuđujuće, ali se ta metoda diskvalifikacije također i u nauci da primijetiti.

Ponekad se vode užarene polemike oko pitanja koja su na prvi pogled potpuno bezazlena. Primjer za to imamo u naučnoj grani Studije Srednjeg vijeka, a daje ga američka profesorica literature Maria Rosa Menocal u svojoj knjizi „Arapska uloga u istoriji srednjovjekovne literature“, opisujući to kao jednu anegdotu: Ona je kao studentica romanistike iz interesovanja pohađala i kurs arapskog jezika i tamo je naučila glagol „taraba“, koji između ostalog znači pjevati ili zabavljati se uz muziku. Za ovu riječ je učitelj arapskog jezika kazao da je korijen iz kojeg je nastala francuska riječ trubadur (srednjovjekovni pjesnik, kompozitor i pjevač u južnoj Francuskoj). To je nju veoma začudilo, jer joj je bilo poznato da se oko porijekla riječi trubadur već dugo vodi diskusija, i pitanje zvanično još uvijek nije bilo razjašnjeno (a i danas je tako). Menocal je onda otkrila da je prijedlog za objašnjenje nastanka ove riječi još 1928. godine dao arabista Ribera. Objašnjenje iz arapskog „taraba“ ima u odnosu na ostale prijedloge prednost i može se relativno bez problema prihvatiti (taraba - pjevati, trubadur - pjevač; i posrednički put preko Španije u južnu Francusku je također relativno uvjerljiv). Ali ovaj prijedlog jednostavno nije ozbiljno uzet u obzir - reakcija je bila otpor i eliminacija. Jedan romanista je jednostavno napisao: „Arapska etimologija koju je dao Ribera za riječ trubadur, sigurno nije ni za

koga ubjedljiva.“⁷ Umjesto nje, kao favorit važi latinska riječ tropare, iz koje je navodno izvedena riječ trubadur. Takav postupak je simptomatičan za ovaj proces eliminacije, a slični primjeri se mogu naći i u drugim oblastima. Ovi procesi također često prolaze nesvjesno. Jednostavno, nije moguće ono što je stoljećima važno za „strano i drugačije“ (i još uvijek važi) integrisati u vlastitu istoriju, a s time i u vlastitu sliku.

Moguće je i drugačije

Jedan razuman i razjašnjen odnos prema islamu za (nemuslimanske) evropljane moguće je uspostaviti tek onda kada se napusti slikanje islama kao svoje suprotnosti. To se čini teškim, ali nije nemoguće. Činjenica je da postoji čitav niz pozitivnih primjera u prošlosti kao i sadašnjosti, na koje se pri tome može ugledati. Ja želim naznačiti samo tri takva primjera iz njemačke istorije:

Fridrik II (Friedrich II von Hohenstaufen) je bio sin njemačkog kralja Henrika VI (Heinrich VI) i Konstance sa Sicilije. Od 1220. god. do svoje smrti bio je rimsko-njemački kralj. Imao je nadimak „stupor mundi“ – čudo svijeta, a označen je i kao „prvi moderni čovjek na prijestolju“. On je pored njemačkog, italijanskog, francuskog, grčkog i latinskog, govorio također i arapski jezik. Na njegovom dvoru su radili muslimanski naučnici, a sa muslimanskim filozofima je vodio pismenu korespondenciju i rasprave o vječnosti i stvaranju svijeta. Crkva je tražila od njega kao i od drugih evropskih vladara, da pokrene križarski rat u Svetu zemlju. To je on i uradio, ali je umjesto rata, nakon petomjesečnih pregovora, zaključio mirovni sporazum sa sultanom Kamilom, Salahuddinovim bratićem. Njega je sultan Kamil pozvao u Jerusalim. Arapski hroničari bilježe da je Fridrik II, kada mujezin iz obzira prema njemu nije proučio glasno sabahski ezan, prigovorio mu riječima: „Ja sam prenoćio u Jerusalimu, kako bih uživao u muslimanskom pozivu na molitvu i njihovom slavljenju Boga.“

Naravno da se Johan Wolfgang Gete (Johann Wolfgang Goethe) u vezi sa ovim ne može ispustiti. Germanistkinja Katarina Momsen (Katharina Mommsen), autorica autoritativne knjige o Geteovom odnosu prema islamu, o njemu piše da je „on razvio posebnu unutarnju naklonost za religiju muslimana i da je za njega Kur'an uz Bibliju bio najpouzdaniji religiozni tekst.“⁸ On se intenzivno, tokom rada na *Zapadno-istočnom divanu* (West-Östlicher Divan), bavio islamom i tamo pronalazio vrijednosti i vrline, koje su ga veoma dojmile, prije svega dobročinstvo, predanost Božijoj volji i vjerovanje u

7 Maria Rosa Menocal: *The Arabic Role in Medieval Literary History. A forgotten Heritage*, Pennsylvania 1987, ix. Još jedan primjer u literaturi je zanemarivanje islamskog uticaja na Danteovu *Božanstvenu komediju* (Divina Commedia), o tome bliže u: Porijeklo i istina o uticaju muslimanskih legendi na Danteovu „Božanstvenu komediju“ (*Ursprung und Wahrheit über die Einflüsse muslimischer Legenden in Dantes "Divina Commedia"*) od Ilije Trojanowa i Ranjit Hoskoté, TAZ od 15. 11. 2007. g 8 Katharina Mommsen: *Goethe und der Islam*. Sa pogovorom Petra Antona von Arnim. Frankfurt, Insel 2001, 11. Knjiga je prevedena i izdata na bosanskom jeziku pod naslovom: *Goethe i islam*, preveo Vedad Smilagić, Dobra knjiga, Sarajevo 2008. god. (Nap. prev.)

6 Denis Guénoun: *Hypothèses sur l'Europe. Un essai de philosophie*. Belfort 2000, 62

Božije određenje. Jednom svom sagovorniku je jedanput rekao: „U osnovi, od ove vjere u svakome od nas nešto leži.“ Iz *Zapadno-istočnog divana* je njegov poznati stih: „Ako islam znači predanost Bogu, onda u islamu živimo i umiremo svi.“ Gete je prepoznao duboku povezanost između islamske i evropske kulture i taj svoj stav je uobličio u stihu:

„Ko sam sebe i druge poznaje, ovdje također spoznaje,
da se Orijent i Okcident rastaviti više ne daju.“

Iako je Gotthold Ephraim Lessing (Gotthold Ephraim Lessing) vremenski prethodio Geteu, ja želim sa njim završiti, s jedne strane stoga što on spada u područje mog specijalnog interesovanja (moje djelo „*Lessing, islam i tolerancija*“) i s druge strane, zato što bavljenje njegovim djelom, a posebno drama „*Natan Mudri*“ (Nathan der Weise) pokazuje da prosvjetiteljski način mišljenja i islam ne proturječe jedan drugom. To se posebno odnosi na poticanje tolerancije. „*Natan Mudri*“ je sigurno većini poznat, zato ću se ja dotaći centralnog mjesta u njemu, parabole o prstenu: Salahudin je mudrom jevreju Natanu postavio provokativno pitanje, koja je religija najbolja. Natan odgovara sa jednom pričom: Neki čovjek je imao prsten sa posebnom moći, „da njegovog vlasnika učini dragim Bogu i ljudima“. Ovaj prsten je iz generacije u generaciju predavan uvijek onom sinu kojeg je otac najviše volio. Ali ovaj čovjek je sada imao tri sina, koje je podjednako volio – i tako se pojavio problem. On je na kraju naredio da se naprave dvije imitacije i tako svakom sinu dao po jedan prsten. Poslije očeve smrti, naravno, izbila je svađa koji prsten / koja religija je prava. Ova svađa je na kraju tri brata odvela pred jednog sudiju. On je braći dao sljedeći savjet:

*Nek se svaki od vas natječe u trudu
Objelodaniti moć kamena
U svom prstenu! Pomozite moći
Blagošću, srdačnom podnošljivošću
I dobročinstvom u usrdnoj predanosti
Bogu! I kad se moći kamena pokažu
Kod djece i djece vaše djece:
Za tisuću tisuća godina pozivam vas
Pred svoj stol. Tu sjedit će,
Za tim stolom čovjek mudriji
Od mene. I govoriti: Idite!⁹*

Ovaj sudijin savjet sadrži dvije aluzije na Kur'an. To dugo nije primjećivano, jer su proučavaoci Lessingovog djela još jedan primjer metode eliminacije islama. Naravno, nije se moglo previdjeti da je Lessing sa Salahudinom na pozornicu izveo jednog tolerantnog muslimanskog vladara, ali ono što je ostalo dugo neprepoznato jeste to da je sa ključnom izjavom koja leži u paraboli o prstenu, Lessing preuzeo islamske ideje. Centralna formulacija u drami se ne pojavljuje samo u sučevom savjetu, već i na još jednom drugom mjestu. To je formulacija „predanost Bogu“. Za ovu formulaciju su se iznalazile jevrejske, kršćanske ili neke druge veze, ali je tačno 217 godina bilo

potrebno da se otkrije da „predanost Bogu“, nije ništa drugo do doslovan prijevod arapske riječi islam. Na to je tek 1996. godine upozorio Fridrich Nivener (Friedrich Niewöhner) u jednom novinskom članku u FAZ-u (Frankfurter Allgemeine Zeitung). Također, za preporuku da bi bolje bilo umjesto da se svađaju oko istine, činiti dobro, kao i za aspekt natjecanja u činjenju dobra, postoji paralela u Kur'anu. To je 48. ajet iz sure El-Maida: „... svima vama smo zakon i pravac propisali. A da je Allah htio, On bi vas sljedbenicima jedne vjere učinio, ali On hoće da vas iskuša u onome što vam propisuje, zato se natječite ko će više dobra učiniti; Allahu ćete se svi vratiti, pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili obavijestiti.“¹⁰

Ove tri poznate ličnosti su primjer da se ne mora pribjegavati izolaciji od drugih, kako bi se došlo do vlastitog identiteta, niti se moraju drugi i drugačiji ponižavati da bi se sebe uzdiglo. Ovakvo ponašanje mogu i nemuslimani i muslimani uzeti sebi za uzor, jer stvaranje negativne „anti-predstave“ nije specifično evropski, nego općenito ljudski problem. I za kraj još jedna napomena: Smjernicu da Evropa ima također i islamske korijene, ne treba razumjeti tako da ona bude argument na osnovu kojeg muslimani trebaju biti priznati kao ravnopravni Evropljani. Muslimani trebaju biti priznati u Evropi zato što žive u Evropi, a ne zato što iz prošlosti nose bilo kakve zasluge. Ukoliko bi se zasluge iz prošlosti uzimale kao kriterij za priznavanje, to bi vodilo ponovnom isključivanju – ovaj put pripadnika drugih religija i kultura, koji nemaju direktnu vezu sa evropskom istorijom. Ali poznavanje ove tradicije može muslimanima pomoći da ne pristanu na ubjeđivanja po kojima je islam nešto strano u Evropi. To ne treba biti povod da se razvija ponos na slavnu prošlost, kako bi se ublažili osjećaji manje vrijednosti koji nastaju iz sadašnjosti. Poznavanje ove tradicije treba više voditi jednom pogledu, prema kojem kulture uvijek imaju mnoge korijene – što važi i za islamsku kulturu, koja je toliko raznovrsnih uticaja poprimila u sebe.

Literatura:

1. Horsch, Silvia: *Rationalität und Toleranz. Lessings Auseinandersetzung mit dem Islam*. Würzburg, Ergon-Verlag, 2004.
2. Menocal, Maria Rosa: *The Arabic Role in Medieval Literary History. A forgotten Heritage*. Philadelphia 1987.
3. Mommsen, Katharina: *Goethe und der Islam. Mit einem Nachwort von Peter Anton von Arnim*. Frankfurt, Insel 2001.
4. Rudolph, Ulrich: *Islamische Philosophie. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München, Beck 2004.
5. Unger, Andreas: *Von Algebra bis Zucker. Arabische Wörter im Deutschen*. Reclam 2007.
6. Watt, Montgomery: *Der Einfluss des Islam auf das europäische Mittelalter*. Berlin, Klaus Wagenbach 2002 (Original 1972).

**Preveo sa njemačkog:
Duran PINTOL**

10 Kur'an s prijevodom Besima Korkuta, El-Kalem, Sarajevo, 2005. god.

9 Prijevod prema: Gotthold Ephraim Lessing: *Nathan Mudri. Dramska pjesma u pet činova*, Prevela: Truda Stamac, Zagreb 1996. S. 92-97. <http://www.lessing-akademie.de/ringparabel/texte/serbisch.pdf> (Nap. prev.)